

Trávníček, František

Kdy a jak vznikl dnešní český přízvuk?

In: Trávníček, František. *Příspěvky k nauce o českém přízvuku*.
Brno: Filosofická fakulta, 1924, pp. 39-50

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/126434>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

v § 17. Ve výkladech Králových není ani tento rozdíl vysvětlen, nýbrž Král prostě přihlíží k případu druhému (*on si 'vzal*), kde *on si* tvoří přízvukově jednotku. Acoť tu se naskýtá otázka druhá, totiž, proč se také jednoslabičné slovo *vzal* nepřiklání k *on*, vlastně k výrazu *on si*, jako je na př. ve větě *'on si vzal 'hůl*. Ale o tom již byla řeč výše.

Vším tím chci říci jen tolik, že znamenité výklady Královy o českém přízvuku nevyčerpávají všecken materiál, že neodpovídají na všechny otázky, které se nabízejí.

Ani práce má nevyčerpává materiál úplně, nýbrž jen ukazuje na některé jevy, kterých si je potřeba všimati.

Kdy a jak vznikl dnešní český přízvuk ?

28. Přízvuk v dnešním jazyce spisovném a ve většině nářečí ostatních je t. zv. jednomístný (Gebauer Hist.Ml. I, 547 a j.), t. j. hlavní slovní přízvuk je zpravidla na slabice téže, první. Je zcela nepochybné, že tento přízvuk není v češtině od původu, nýbrž že čeština mívala přízvuk volný, který býval na slabikách různých, často i v různých tvarech téhož slova.

Gebauer l. c. 575—576 uvádí jako jeden důkaz toho tvaru *jho, ho a jmu, mu*, vzniklé z *jeho, jemu*. Kdyby prý byl býval v češtině ode vždy přízvuk *'jeho, 'jemu*, jako je dnes, nebyly by mohly vzniknouti tvary *jho ho, jmu, mu*, „neboť samohláska v slabice přízvučné nezaniká“ (l. c. 576). Z toho Gebauer soudí, že i v češtině mívaly tyto tvary přízvuk *je'ho, je'go, je'mu*, tedy přízvuk, který byl v praslovanštině. Ale tento důkaz, velmi často po Gebauerovi opakovaný, není zcela přesvědčivý. Vznik tvarů *jho, ho a jmu, mu* vykládá Zubatý v NR. II, 239 z nepřízvučnosti a tím, že jazyk potřeboval jednoslabičných tvarů vedle *mi, si, tě a j*. Z enklise vykládal naše tvary již R. Brandt ve spise *Начертание славянскої акцентологии* (Petrohrad 1880) 153 pozn. 2. Výklad Zubatého je velmi podobný pravdě, leda bychom jen slovo nepřízvučnost nahradili Brandtovým slovem enklise, nebo ještě přesněji proklise, předklonnost. Nabízí se totiž obdoba s nynějšími dvouslabičnými slovy typu *asi*; viz o nich v § 20—21. V proklisi nastávají někdy hláskové změny. Tak slovo *pán* v proklisi zkrátilo kořenovou samohlásku (Zubatý v IF. Anz. XIX, 62): *pan 'učitel, pan 'Novák atp.**. Toto zkrácení

* Kvantitu *pán* — *pan* připomíná již Gebauer v III 1, 68, ale nevykládá vznik krátké kvantity z proklise.

bývalo v jazyce starším také u tvarů dvouslabičných: *pani Benátčané* (Gebauer III 1, 68). A tu je tedy dobře možné, že vlivem proklise vznikly kratší tvary *jho*, *ho* a *jmu*, *mu*, zejména když jejich vznik byl podporován onou druhou okolností. Tyto tvary mohly pak vzniknouti nejen v době, kdy měla čeština ještě přízvuk volný, nýbrž také až tehdy, kdy již měla přízvuk jednomístný. Nelze jich tedy pro naši otázku používat.

Dále uvádí Gebauer jako důkaz, že čeština mívala volný přízvuk, aoristy typu *léze*, lišící se od praesentních tvarů *leze* atd. jen kvantitou. Tuto různost v kvantitě si Gebauer vykládá tak, že praesens mívalo přízvuk na slabice druhé, kdežto aorist na slabice první, a že tento přízvuk způsobil v aoristě zdloužení. V této podobě je výklad Gebauerův jen domněnka a nelze jí proto užívat jako důkazu.

Třeba tedy důkazy Gebauerovy nepřesvědčují, je nepochybné, že čeština volný přízvuk mívala*. To vyplývá jasně ze všeho, co víme dnes o vzniku české kvantity. Lze jí totiž z veliké části vyložití přímo z přízvuku praslovanského; a ten byl volný. Není proto potřeba podrobně to zde dokazovati. Namátkou připomínám, že na př. délku v slovech *tráva*, *chvála*, *kroupa*, *brázda* a j. lze vyložití jen tak, že je v nich zachována dlouhá samohláska praslovanská nebo její střídnice před bývalým přízvukem na slabice druhé (*trā'va*, *chwā'la* atd.).

29. Je otázka, kdy se bývalý volný přízvuk změnil v dnešní přízvuk jednomístný.

Jos. Truhlář se domníval (ČČM. 1872, 416), že v staré češtině nebýval přízvuk — t. j. hlavní slovní přízvuk — vždy na první slabice. Jeho důkazy pro toto mínění jsou liché. Tak uvádí Truhlář l. c. 417 zkrácení tvaru *jeho* v *jho*; předpokládá to podle něho přízvuk *je'ho*. I kdyby nebylo velmi podobno pravdě to, co o tomto tvaru vyložil Zubatý — viz v § 28 —, nebylo by lze se ho dovolávat, protože je nasnadě vysvětlení, že *jho* vzniklo již v době předhistorické. Nebo uvádí Truhlář tvar *dsky*, *prý* z *desky*; to *prý* zase svědčí o přízvuku *des'ky*. Snad není potřeba dokazovati, jak vrátký je tento příklad; vždyť původní tvar byl *dsky*, nikoli *desky*, t. j. vývoj byl opačný, než předpokládá Truhlář.

* Že čeština nemá dnešní přízvuk jednomístný od původu, dokazovali před Gebauerem na př. Jos. Truhlář a J. Fischer. O Truhlářovi viz v § 29. Fischer v Arch. Jag. III (1879), 525 uváděl na důkaz toho tvary *jho*, *ho* a *jmu*, *mu*; stč. *pju*, *bju* z *pi'ju*, *bi'ju* (1) a *hora* (= *go'ra*) — *vzháru* (= *'goro*).

Ferd. Jokl (LF. XII, 1885, 459—460) vykládá, že jednomístný přízvuk je v češtině aspoň od r. 1200, že je možná starší a že volný přízvuk netrval přes 13. století. Jako důkaz pro toto mínění uvádí tvary *toh, jeh, koh* vzniklé z *toho* atd.* a *hráz, mez, zem* a j. Svědčí podle něho pro přízvuk *'toho* atd. Dále upozorňuje na to, že se v době historické nevypouštějí samohlásky v první slabice, nýbrž jen v slabikách jiných; na př.: *laciný* — *lacný*, *požičiti* — *požčiti*, *chalupa* — *chalpa*. Také to je mu svědectvím, že byl tehdy přízvuk na slabice první, protože se přízvukně samohlásky nevypouštějí. To jsou důvody nepřesvědčivé**. A za třetí uvádí Jokl okolnost, že staročes. písaři přízvuk neoznačovali. To prý proto, že jednomístný přízvuk je slabý a že tedy ušel jejich pozornosti. Kdyby prý byl býval v té době přízvuk volný, byli by si ho všímali, poněvadž byl silný.

O průkaznosti tvarů *toh* atd. viz dále při Gebauerovi.

Z tvarů *hráz* a j. lze sotva vyvozovati to, co Jokl. Vyskytují se již v jazyce starém, ale dnešní jejich rozsah je až z doby pozdější. Srovn. u Gebauera III 1, 203—205 a 206—207. Již sama okolnost, že naše tvary vznikají po celou dobu historickou, svědčí, že se jejich koncové samohlásky neodsouvaly vlivem přízvuku. Spíše se nabízí výklad z analogie. Gebauer I. c. vznik těchto tvarů nevykládá. Mně se zdá podoben pravdě výklad, že vznikaly vlivem *i*-kmenů (*kost, dan* atd.). V době historické pozorujeme, jak se tvary vzoru *duše* a *kost* prolínají. Vznikají na př. u jmen vzoru *duše* genitivu na *-i* (Gebauer I. c. 208) a naopak jména podle vzoru *kost* přejímají koncovky od vzoru *duše*, na př. sing. gen. *lžě* (tamt. 344), instr. plur. *řěčemi* atp. (tamt. 349). Snad se zdá, že toto prolínání je hlavně následek až apokopovaných tvarů *púšě* atd. Je arcit pravda, že na př. novotvary u vzoru *kost* podle vzoru *duše* jsou z veliké části až z doby pozdější (gen. *ocele, básně, pece* atd.), tedy právě z doby, kdy se rozmáhají nominativy typu *hráz*. Ale na druhé straně je jisto, že prolínání obou vzorů bylo již v době staré, kdy ještě apokopované tvary typu *púšě* nebyly příliš hojné. Vedle připomenutých případů tohoto prolínání hledí sem zejména gen. plur.

* Tvary jako *toh* konstatoval již Gebauer v LF. VI (1879) 51—52, ale o jejich významu pro přízvuk nemluvil.

** První příklad je nevhodný, neboť starší a původnější tvar je *lacný*; viz u Gebauera I, 227 a hlavně u Zubatého ve Sborn Filol. I, 131. Dialektic. *chalpa* z *chalupa* nelze uváděti v souvislost s přízvukem, protože tu jde o vývoj fonetický způsobený fyziologickou blízkostí *u* a tvrdého *l*. Srovn. u Kašíka, Popis a rozbor nář. středobeč. 17—18.

na -*i* u vzoru *dušě*, který je již době staré častější než původní tvar *duš*, *duš* (Gebauer l. c. 211) a který je beze vší pochyby podle *kosti* a ovšem také *tykvi* atd. Toto prolínání lze dobře pochopiti, neboť již před vznikem tvarů *púšč* atd. byly některé pády *i*-kmenové a *ja*-kmenové stejné (sing. dat. a lok. *kosti* — *duši*; sing. instr. *kostú*, *kostí* — *dušú*, *duši*; nom. ak. du. *kosti* — *duši*; gen. lok. du. *kostú*, *kostí* — *dušú*, *duši*). Lze se proto domnívati, že vznik tvarů typu *púšč* je dalším článkem v prolínání obojích tvarů a že je ovšem pak urychlil, zejména po té stránce, že bývalé *i*-kmeny dostávaly hojně koncovky *ja*-kmenové (gen. sing. *bázně*, *pece* atd.).

Z okolností, že staroč. písaři přízvuk neoznačovali, nelze tuším souditi na povahu čes. přízvuku.

30. Podrobněji se obíral s otázkou, jak je jednomístný přízvuk stár, Gebauer v Hist. Ml. I, 583—584.

Nalézá především, že je „mladší než pravidlo jerové“, t. j. že v době, kdy se bývalé jery jednak ztrácely, jednak nahrazovaly hlavně samohláskou *e*, ještě přízvuk jednomístný nebyl. Kdyby prý byl v té době býval již dnešní přízvuk, bylo by bývalo na př. ¹š₁v₁č₁, ¹s₁v₁č₁m₁, ale pak by v slabikách s hlavním přízvukem nebyl zanikl jer.

Podle Gebauera byl tedy v té době ještě přízvuk volný. Ten však někdy býval také n. slabice první a přece v ní jery někdy zanikly jako v slabikách jiných. To přece vyplývá zcela zřetelně z t. zv. jerového pravidla Havlíkova a Gebauerova, které se o přízvuku vůbec nezmiňuje. Bývají proti němu pronášeny námitky — zejména, že prý je mechanické —, ale lepší jerové pravidlo dosud nemáme. Zapomíná se, že Havlíkovo a Gebauerovo pravidlo nevykládá, proč některé jery zanikly a některé byly nahrazeny plnými vokály, jak se říkává, nýbrž jen konstatuje, kdy jery zanikají a kdy nikoli. Po této stránce je toto pravidlo beze vší pochyby zcela správné a nebylo dosud nahrazeno lepším.

Volný přízvuk tedy neměl vliv na jerové pravidlo. Pak se lze tuším domnívati, že by ani jednomístný přízvuk nebyl měl na ně vliv, kdyby byl v té době býval. Jinými slovy: z jerového pravidla nelze nic vyvozovati pro otázku, kdy jednomístný přízvuk vznikl.

Dále vidí Gebauer v tvarech *toh*, *jeh* svědectví, že v historické době staročeské byl již přízvuk jednomístný, neboť prý je lze vykláti z přízvuku ¹toho, ¹jeho, nikoli z původního jejich přízvuku, totiž *to'ho*, *je'ho* (*to'go*, *je'go*). Ale svědectví toto není zcela nepochybné. V § 28 jsem

připomněl, že Zubatý vykládá tvary *jho*, *ho* a *jmu*, *mu* nikoli z přízvuku *jeho*, *je'mu*, nýbrž z nepřívzvučnosti a potřeby mítí jednoslabičné tvary vedle *mi*, *tě*, *se* a *j*. Je tuším dobře možné vykládati tak i tvary *toh*, *jeh*. Bylo by lze namítati, že by přičiny uváděné Zubatým byly vedly k dvěma různým výsledkům. To však není jev v jazyce neznámý. Pro otázku, jak je dnešní přízvuk *stár*, nelze tedy z oněch tvarů vyvozovati nic.

A konečně uvádí Gebauer ještě jedno svědectví, totiž hojná vlastní jména přejatá do němčiny. Upozorňuje, že při tomto přejímání český tvar „ztrácel slabiku nebo i slabik několik“, ale že se zpravidla „zachovává slabika, která tu ve výslovnosti novočeské má přízvuk hlavní“. To je mu důkazem, že „přízvukování novočeské, aspoň co se týče přízvuku hlavního, bylo pravidlem již v těch dobách starších a dílem velmi starých, kdy slova česká sem patřící, do němčiny se přejímala“ (584). Tak se na př. slovo *gradeč* jeví v němčině jako *Gratzen* a *Grätz*; zanikla tedy slabika *-dec*. Slovo *gradeč* mělo původně přízvuk na slabice *-dec* (srovň. rus. городѣць). Německá slova mohla prý vzniknouti z podoby *'gradeč*, nikoli *gra'dec*. Z *g* německých slov soudí Gebauer, že ona slova přešla do němčiny „před polovicí stol. XIII.“, neboť od sklonku století 13. je již zpravidla *h* (I, 456), a že tedy před touto dobou byl již v češtině přízvuk jednomístný.

Také jiná slova německá svědčí podle Gebauera pro jednomístný přízvuk té doby; na př. *'Welhotten* = čes. *'ve Lhotě*.

Tuto relativní chronologii bylo by snad možné málo změnití staršími doklady Bergmannovými pro *h*, než má Gebauer. Bergmann (LF. 48, 1921, 237—238) má totiž první doklady na *h* již z počátku druhé polovice století XII., kdežto Gebauer I, 456 má nejstarší doklad z r. 1241. Dále má Bergmann velmi hojně doklady na *h* z počátku století 13. Ale i v této době se vyskytá ještě *g*, takže nelze s bezpečností říci, že německá slova s *g* byla přijata před počátkem století 13. I v době kolísání *g* a *h* mohli Němci přejímati naše názvy s *g*. Bylo by však možné říci, že *h* bylo pravidlem již od počátku druhé polovice stol. 13., nikoli až od sklonku. Přímá svědectví pro změnu Gebauerovy chronologie nemáme; jen z okolnosti, že již na počátku stol. 13. je *h* dosti časté, bylo by se možná domnívati, že asi za půl století dospěl vývoj k převaze *h* nad *g*. Tu je třeba ještě dalšího šetření. Kdybychom pošinuli již podle Bergmannových dokladů převahu *h* nad *g* do první polovice století 13., mohli bychom z toho snad vyvozovati, že ona německá jména přešla do němčiny před onou dobou a že tedy jedno-

místný přízvuk byl v češtině již před první polovicí století 13. Tato oprava by se však nedotýkala podstaty Gebauerových vývodů.

Je však námitka proti podstatě, proti průkaznosti toho, co Gebauer vyvozuje z oněch německých jmen pro otázku, jak je stár náš jednomístný přízvuk. Tuto námitku učinil Jokl v uvedeném článku 461. Jokl arcit neměl na mysli výklady Gebauerovy — jeť jeho článek starší než výklady Gebauerovy —, nýbrž si námitku proti průkaznosti německých jmen učinil sám. Připomíná, že se německá jména zdají svědčiti pro český jednomístný přízvuk v době německé kolonisace, poněvadž mají veskrze přízvuk na první slabice. Ale dodává, že tato jména nemají pro naši otázku význam, protože „Němci každé cizí jméno appercipovali německy, t. j. pokládali je za (nesložené) slovo (na př. *Ve Třetí* bylo pro ně jedno slovo) nerozumějíce jeho částem a proto prvou slabiku pokládali za kmen“ a „jen z té příčiny kladli přízvuk na prvou slabiku a za ní často slabiky vysouvali“. To je myslím správné. Joklův výklad třeba jen doplniti tak, že i nesložená slova (*gradee*) přejímali Němci s přízvukem *'gradee*, třeba snad měla v češtině ještě přízvuk *gra'dee*. A tak tedy na otázku, kdy vznikl dnešní přízvuk, nedává Gebauer přesvědčivou odpověď.

31. Zajímavý příspěvek k této otázce podal J. Rozwadowski v díle *Język polski i jego historia* . . . I, 300—302 (= *Encyklopedya polska* II). Připomíná, že v staré polštině jsou pravidlem imperativy na *-i* u sloves, která měla původně přízvuk na sufixe, a naopak imperativy bez *-i* u sloves s původním přízvukem na slabice kořenné. Časem nastává silné kolísání, až v jazyce „kulturalnym“ imperativy na *-i* úplně zanikly. Rozdíl mezi obojími imperativy si Rozwadowski vysvětluje tak, že ještě v době nepříliš daleké od XIV. století měla polština přízvuk volný, neboť jinak by bylo vyrovnávání obojích imperativů bylo nastalo dříve, než jak ukazují staré památky. Domnívá se, že ještě v 10. až 12. stol. lze předpokládati pro polštinu volný přízvuk.

A tu Rozwadowski upozorňuje — dovolává se Gebauera —, že v nejstarších památkách českých jsou imperativy na *-i* archaismem, t. j. že v češtině vyrovnání obou typů nastalo dříve než v polštině a že se tedy v češtině ustálil přízvuk dříve než v polštině.

To je výklad beze vší pochyby pozoruhodný. Chronologie naší otázky je jím řešena arcit jen relativně. A snad by se podrobnějším zkoumáním ukázalo, že není ani správný. Ale třeba přiznati, že Rozwadowski upozornil na jeden z jevů, kterých si třeba všimati, hledáme-li

odpověď na otázku, kdy vznikl dnešní přízvuk jednomístný. Zároveň je z tohoto prvního příspěvku k řešení naší otázky naznačenou cestou zřejmé, že naše otázka není tak snadná, jak by se zdálo; jinými slovy, že nevystačíme s dosavadním materiálem, který nebyl sbírán se zřením k naší otázce, nýbrž že bude potřeba zvláštních podrobných pozorování.

K tomu jen všeobecně dodávám, že také některé jevy kvantitativní by mohly osvětliti naši otázku. Z toho, co dnes víme o české kvantitě, je viděti, že souvisí velmi úzce s kvantitou a přízvukem praslovanským. Ale vedle kvantitativních jevů, které lze vykládati přímo z praslovanské kvantity a přízvuku, jsou jevy, které vznikly beze vší pochyby vývojem jiným. Ten záleží často jen ve změně stavu vzniklého oním způsobem prvním. A tu se naskytá otázka, nespědí-li některé z těchto pozdějších jevů o změně původního přízvuku volného. Snad již z dnešních vědomostí o české kvantitě by bylo možné něco podobného uvést, ale zajisté to bude lze lépe tehdy, až budeme znáti českou kvantitu důkladněji než dnes a až budeme znáti podrobněji zejména vývoj české kvantity v době předhistorické i historické.

32. Jak se z bývalého volného přízvuku vyvinul přízvuk jednomístný, o tom jsou mínění různá. Lze je rozdělit na dvě skupiny podle toho, vidí-li v oné změně vývoj domácí či vývoj způsobený vlivem cizího jazyka, němčiny.

Podle Jokla l. c. 436 vysvětloval český přízvuk vlivem němčiny J. Schmidt ve spise *Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprache* (1872). Kde v tomto spise, Jokl nepraví, a cituje jej česky jako „Příbuzenské poměry atd.“. Cituje tedy beze vší pochyby jen z doslechu. Ve spise Schmidtově se mluví o českém a lužickém přízvuku na str. 27 takto: „die Čechen und Serben (haben die Betonung) nach deutscher art auf die wurzelsilbe der worte gebannt“.

Dále vykládal český (a lužický) přízvuk vlivem němčiny H. Hirt, *Die Indogermanen I* (1905), 123. Myslí, že Germáni, kteří zůstali v krajích osídlených později Slovany, při učení slovanštině „ihre Aussprache bis zu einem gewissen Grade beibehalten haben.“

Schmidtovo mínění o německém vlivu na český přízvuk popíral Jokl v LF. 12, 436—437 těmito námitkami. 1. Německý přízvuk nemohl býti vzorem pro češtinu, protože český přízvuk je na první slabice vždy a na všech praefixech a protože předložky nejsou v češtině proklitické, nýbrž naopak se jména k nim přiklánějí. 2. Přízvuk na první slabice je také na Moravě mimo severovýchodní cíp a skoro na celém

Slovensku, kde o německém vlivu nelze dobře mluvit. 3. Schmidtova domněnka nedovede vyložití přízvuk polský, který je jako český jednomístný, ač na slabice předposlední. Proto se nabízí i pro češtinu výklad nepředpokládající vliv německý.

A. Kraus, Jan z Michalovic (1888), 47, namítá proti domněnce Schmidtově toto: „Jest zajisté velmi pravdě nepodobno, že by si Čechové byli svůj přízvuk trochejský změnil dle němčiny, která tenkrát ještě k jinému, k sestupujícímu přízvuku se znala.“ Tu je mi nejasné, co myslí Kraus trochejským přízvukem. Snad je to přízvuk vzestupný. Ale jaké jsou důvody pro mínění, že čeština měla původně vzestupný přízvuk?

Vondrák, Vergl. sl. Gr. I, 247 a I², 319, namítá proti německému vlivu to, že německé praefixy nemají vždy přízvuk, kdežto české ano. Tuto námitku známe již z Jokla. Domnívá se však přece, že němčina na češtinu působila, ale jen tak, že se vlivem němčiny stal český přízvuk výdechově sestupný (I, 247). Pošnutí přízvuku na první slabiku je pak vývoj domácí, následek sestupné povahy jeho. V I², 319 praví, že se český přízvuk stal vlivem německým „rasch steigend-flach oder eher r. steigend-sich senkend und fix“.

Polský slavista T. Lehr v MPKJ. VI. (1913), 446—447 namítá proti Hirtovi, že by bylo divné, proč by se vliv poslovanštěných Germánů projevoval jen v přízvuku, a dále, že cizí vliv na přízvuk je možný jen se strany jazyka pokrevně příbuzného, jehož slova jsou hláskově stejná, a to tam, kde se oba jazyky přímo stýkají, na pohraničí. V Revue des Ét. slaves III, 174 pak připomíná, že si vymřeli Polabané zachovali volný přízvuk, ač byli pod silnějším vlivem německých než ostatní Slované.

O vlivu němčiny na český přízvuk mluví Hirt znova v Geschichte der deutschen Sprache (Mnichov 1919), 185. Zde vykládá vlivem německým nejen jednomístný přízvuk, nýbrž „eine Reihe von Eigentümlichkeiten“. Snad se tím zdá oslabena uvedená námitka Lehrova, že by bylo divné, proč by se vliv německý projevoval jen v přízvuku; Lehr totiž má na mysli jen Hirtův výklad ve spise die Indogermanen. Ale Lehrova námitka trvá, protože Hirt z „řady zvláštností“ uvedl jen změnu *ú* — *ou*, a o ní není nijak jisto, že vznikla vlivem německým; srovn. Kraus, Jan z Michalovic (1888), 47 a Beer, O stopách vlivu německého v češtině staré (VKČSpol. NáuK 1905, VII) 16.

Vondrákův výklad, že se český přízvuk ustálil vývojem domácím, ale že popud k tomu dala změna v povaze přízvuku, způsobená vlivem

německým, je sice možný, ale ovšem je to jen domněnka velmi stručně vyslovená.

Jednotlivé námitky proti mínění o německém vlivu na pošinutí českého přízvuku nejsou stejně průkazné, ale jako celek je tuším dostatečně vyvracejí. Dodal bych k nim ještě jednu. Přiblížíme-li k počátečnímu stadiu, t. j. k přízvuku volnému, a k stadiu konečnému, t. j. k dnešnímu přízvuku jednomístnému, je tuším zřejmé, že jde o změnu velmi pronikavou. Kdyby byl jednomístný přízvuk vznikl vlivem přízvuku německého, byl by se bývalý volný přízvuk pošinul z různých slabik na první rázem. A to je velmi málo podobno pravdě. Pokud jsme zpraveni o porušování volného přízvuku v jiných slovanských jazycích, vidíme, že mezi volným přízvukem a konečným stadiem pozdějším jsou stadia přechodná, že se změna ta děje ponenáhlu. Srovn. k tomu o štokavském přízvuku výklady Rešetarovy ve spise Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten (1900), 8 a násl. a Leskienovy v Grammatik der serbokroatischen Sprache (1914), 213 a násl.; o bulharštině výklady Conevovy ve Sborn. za nar. umotvor. XIX (1903), 7 a násl.; velmi poučné výklady Lehrovy o kašubštině v MPKJ. VI (1913), 359 a násl. (Stručný přehled je v Rev. des Ét. sl. III, 178 a násl.)

Výklad, že český (a lužický) přízvuk vznikl vlivem němčiny, je možný jen tehdy, když si neuvědomujeme jeho obtíže a když nevíme nebo zapomináme, že jednomístný přízvuk vznikl i tam, kde o vlivu německém nelze vůbec mluvit.

33. Bez německého vlivu vykládají vznik jednomístného přízvuku českého Dobrovský (?), Brandt, Jokl, Gebauer a Lehr.

„Dobrovský myslí, že v českém přízvukování možná je viděti grammatický smysl, protože prvá slabika je buď kmenem slova, buď praefixem měnícím význam slova.“ Tak Jokl l. c. 436. K tomu v poznámce dodává: „Dobrovský u Pelcla, Grundsätze der böhmischen Grammatik. 2. Aufl. Prag, 1798 § 84.“ Tu jde o několikery omyl. 1. Má býti § 81 místo 84. 2. Dobrovský měl sice účast na Pelclově mluvnici, ale podle slov Pelcla samého napsal do ní jen výklady o prosodii. Onen § 81 tam není; psal jej tedy Pelcl sám. 3. Jokl nevystihuje docela přesně výklad Pelclův; ten zní: „der Grund dieses Gesetzes (t. j. že první slabika má přízvuk) ist in den einfachen Wörtern kein anderer, als die Wichtigkeit der ersten Sylbe, die eine vorzügliche Erhöhung der

Stimm erfordert, weil sie zugleich die Stammsylbe ist, und die Hauptidee ausdrückt“.

Tato slova lze sice vyložit tak, že se v českém přízvukování projevuje gramatický smysl*, ale Pelcl nic nepraví o tom, že nynější přízvuk vznikl z přízvuku volného nebo nějakého jiného. Nelze tedy mínění Pelcelovo pokládati za výklad, jak dnešní přízvuk vznikl. U Dobrovského pak, nemýlím-li se, nikde nic podobného, co praví Jokl, není.

Připomínám tyto věci, protože se v literatuře několikrát vyskytuje tvrzení, že Dobrovský vykládá oním způsobem vznik jednomístného přízvuku.

Brandt, *Напечатаніе* . . . 156 a násl. si vykládá vznik českého přízvuku na první slabice jednak pošinováním jako v srbštině (v štokavštině), jednak „zkrácením“ předložek *вѣзь* a *изъ* (!) ve *вз* a *з*, jednak pak analogií podle jmen, která měla přízvuk na první slabice od původu. Jména taková byla vzory pro slova ostatní. Brandt myslí, že těmito vzory byla hlavně jména složená s předložkami *vy* a *pa*. O složeninách s *вѣзь* a *изъ* vykládá, že mívaly původně přízvuk na slabice za předložkami, tedy na kořenné slabice jména nebo slovesa, že se po onom zkrácení *вѣзь* a *изъ* ve *вз* a *з* kořenné slabiky staly slabikami prvními a tím, že složeniny dostaly přízvuk na slabice první (*изъ*'jména — 'zména).

Jokl l. c. 437 vysvětluje vznik jednomístného přízvuku dílem takovým pošinutím, jako je v srbštině, dílem analogií. Po onom pošinutí měla většina slov přízvuk na slabice první a podle nich také ostatní slova dostala přízvuk na slabice první. Nemá tedy Jokl proti Brandtovi nic nového.

Také Gebauerův výklad v I, 575 obsahuje v podstatě jen to, co známe z Brandta: mnohá slova dvouslabičná a trojslabičná jsou od původu paroxytona a proparoxytona; pošinutím přízvuku o jednu slabiku k začátku slova jako v srbštině stala se bývalá dvouslabičná oxytona paroxytony a trojslabičná paroxytona proparoxytony; tak byla časem slova s přízvukem na první slabice velmi hojná, „že snadno mohla vzniknouti náchylnost a po ní pravidlo, aby slabika první vůbec mívala přízvuk“.

Frinta, *Prace lingvistyczne* . . . 139—140, uznává za podobný pravdě výklad Gebauerův, ale vyslovuje domněnku, že ustálení českého přízvuku na první slabice „bylo podmíněno i převahou větného a logického

* Jasně to takto praví o českém přízvuku Brandt v uvedeném spise *Напечатаніе* . . . 156.

důrazu nad slovným, etymologickým přízvukem, když byl tento zbaven úlohy tvaroslovné a rozlišovací“. Dovolává se okolnosti, že v jazycích s jiným přízvukem než na první slabice bývá větný přízvuk, důraz, na první slabice; na př. v polštině *'naro,dowym*, v srbsčině *'nekompromisnog**.

Lehr v Rev. des Ét. sl. III, 175 upozorňuje, že pošinování důrazu na první slabiku je i jinde než v slovanštině, v němčině, ve frančetině, angličtině, ale že se toto pošinutí vyskytuje ve všech jazycích jen v poměrně malém rozsahu, tedy výjimečně. Z toho pak usuzuje, že nelze dobře tento výjimečný jev pokládati za příčinu ustálení českého (a lužického) přízvuku na první slabice.

34. Gebauer — a před ním již Brandt a Jokl — vykládá, jak jsme viděli, vznik jednomístného přízvuku „prostřednictvím přízvuku pošinutého“ (I, 575). To je výklad v podstatě správný. Nabízí se však otázka, za jakých podmínek se bývalý volný přízvuk pošinoval. Pozorujeme na př., že se v některých štokavských nářečích pošinul přízvuk o jednu slabiku k začátku slova vždy. Náleží k nim také nářečí spisovné; na př.: *nòga* = původně *no'ga*, *rúka* = pův. *rū'ka***.

V jiných nářečích se však pošinul přízvuk jen se slabik krátkých, nikoli též s dlouhých; na př.: *žèna* = pův. *že'na*, ale: *vodě* (= sing. gen.) atp.

Tyto bližší podmínky pošinování přízvuku v češtině hledá a nalézá Lehr v MPKJ. VI, 359 a násl. a v Rev. des Ét. sl. III, 173 a násl. Článek druhý je z větší části jen výtah z článku prvního. Lehr podrobně popisuje přízvuk v kašubštině, která má v severní části přízvuk volný, v jižní pak stálý přízvuk na slabice první, a ukazuje, jak se jednomístný přízvuk vyvinul. Ukazuje dále na okolnost, že česká kvantita, která úzce souvisí s praslovanským přízvukem, je velmi shodná s polskou, a proto se domnívá, že vývoj od volného přízvuku k jednomístnému šel v češtině takovou cestou jako v kašubštině.

Neprobírám Lehrovy výklady podrobněji, protože jsou snadno přístupné. Ale upozorňuji na ně, protože první studie Lehrova ušla pozornosti českých jazykozpytců, ač se s otázkou o vzniku dnešního přízvuku po uveřejnění oné studie obírali.

A upozorňuji na ni dále proto, že si všimá také velmi důležité věci, totiž přízvuku na předposlední slabice v některých českých nářečích:

* Bez příkladu vyslovil Frinta tuto domněnku již v Novočeské výslovnosti 148 pozn.

** Označuji pošinutý srbský přízvuk tak, jak je to zvykem. Kde mluvím o přízvuku nepošinutém, užívám označení připomenutého v poznámce na str. 3.

na východě Moravy, ve Slezsku a na Slovensku. Tento přízvuk bývá nazýván polský a také se vykládá tak, že vznikl vlivem polštiny. Lehr však ukazuje (Rev. des Ét. sl. III, 188), že tento výklad je nemožný, protože sousední nářečí polská mají přízvuk na slabice první.

Je viděti, že při otázce o vzniku českého přízvuku jednomístného třeba mít na paměti nejen přízvuk na slabice první, nýbrž i přízvuk na slabice předposlední. Pak je arcit nová otázka, jaký je poměr mezi oběma přízvuky. Také tuto otázku Lehr řeší. Podle něho je mezi oběma přízvuky poměr genetický, a to takový, že přízvuk na slabice předposlední vznikl zesílením z vedlejšího přízvuku, který býval a bývá za jistých podmínek vedle hlavního přízvuku na slabice první; na př. v polském *oparzelisko*, *to moja mama*.

Lehrova odpověď na otázku, jak vznikl český přízvuk jednomístný, je beze sporu ze všech nejlepší. Poměr mezi přízvukem na slabice první a předposlední v češtině řeší Lehr tuším definitivně. Jeť genetický vztah obou přízvuků dosvědčen zcela bezpečně v lužičtině a v polštině, a výklad, že přízvuk na slabice předposlední vznikl vlivem polštiny, je nemožný. Co pak vykládá Lehr o způsobu pošinování bývalého přízvuku, je velmi podobno pravdě. O něco víc než o podobnost pravdě nemůže zde ani jíti.